
UNUTRAŠNJE MIGRACIJE

Izvorni znanstveni rad
UDK 314.72 (497.11)

Milena Davidović

Institut društvenih nauka, Beograd

Primljeno: 21. 10. 1989.

MIGRACIJE U SRBIJI: REZULTATI JEDNOG ISTRAŽIVANJA

REZIME

Na području SR Srbije bez autonomnih pokrajina, krajem 1986. godine, izvršeno je prikupljanje podataka za anketno istraživanje pod nazivom »Društvena struktura savremenog jugoslovenskog društva«. Istraživanje je obavljeno u 101 opštini iz pet regiona ovog područja. Ukupan broj anketiranih ispitanika bio je 2798, u starosnom dobu od 18 do 65 godina, reprezentativno odabranih sa biračkih spiskova opština u kojima žive. Istraživanje, inače, ima jugoslovenski karakter budući da je na osnovu istog Upitnika, sprovedeno u svim republikama i pokrajinama.

Kada je reč o društvenoj strukturi savremene Jugoslavije, što je bila osnovna tema ovog opsežnog istraživanja — istraživači su, s pravom, nastojali da ispituju ne samo značaj koji migracije stanovništva imaju u društvenim promenama i razvoju jugoslovenskog društva, već i eventualno postojanje njihovog uticaja na sastav i promene nekih činilaca strukture tog društva. Istraživanjem o kome je ovde reč, dobijeni su osnovni podaci koji mogu da ukažu na glavne odlike i pravce kretanja stanovništva na pomenutom području republike Srbije. Na osnovu odgovora ispitanika, dobijena je slika o dužini boravka ili nastanjenosti u istom mestu; zatim, o tome da li i kako zapošljavanje utiče na selidbe; kakva su, gledano po veličini i vrsti, naselja iz kojih su se ispitanici iseljavali i, najzad, kako su tekla doseljavanja iz drugih republika, pokrajina i iz inozemstva.

1. Uvodne napomene

Na području SR Srbije, bez autonomnih pokrajina, izvršeno je krajem 1986. prikupljanje podataka za anketno istraživanje pod nazivom »Društvena struktura savremenoga jugoslovenskog društva«.¹ Istraživanje je obavljeno u 101 opštini iz pet regiona ovog područja; ukupan broj anketiranih ispitanika bio je 2.798 u starosti od 18 do 65 godina, odabranih sa biračkih spiskova opština u kojima žive. Predmet ovog priloga biće razmatranje o migra-

---

¹ Ovo je istraživanje sprovedeno u okviru jugoslovenskog projekta »Klasno biće savremenog jugoslovenskog društva i delovanje Saveza Komunističke partije«. Na pomenutom području SR Srbije istraživanje je sproveo Centar za sociološka istraživanja Instituta društvenih nauka u Beogradu, pod rukovodstvom dra Milosava Janicijevića. Anketiranje na osnovu identičnog, veoma opširnog upitnika od 372 pitanja, na području ostalih republika i pokrajina i na osnovu istih metodoloških kriterija o formiranju uzorka ili odбору naselja u kojima se istraživanje vršilo — obavile su odgovarajuće naučno-istraživačke organizacije, uglavnom, sociološke orijentacije. Podaci iz ovog istraživanja biće korišćeni za potrebe realizacije višegodišnjeg istraživačkog projekta Centra za sociološka istraživanja IDN pod imenom »Društvena struktura Jugoslavije« koji delom finansira i republička zajednica nauke SR Srbije.

cijama stanovništva na ovom području. Naravno, onako kako se o tome može govoriti na osnovu analize podataka dobijenih iz odgovora ispitanika. Analiza tih odgovora usmerena je na praćenje njihove horizontalne pokretljivosti, a ukazivanje na uzajamni odnos koji postoji između ovih preseljavanja i vertikalne pokretljivosti, razmotren je u drugom radu.

Kada je reč o društvenoj strukturi savremenoga jugoslovenskog društva, što je bila osnovna tema ovoga opsežnog istraživanja, istraživači su — pored niza različitih elemenata za dobijanje opše slike o kretanjima i sastavu klasno-slojne strukture jugoslovenskog društva — s pravom nastojali da ispituju ne samo značaj koji migracije stanovništva imaju u društvenim programima i razvoju jugoslovenskog društva, već i eventualno postojanje njihovog uticaja na sastav i promene nekih činilaca strukture tog društva.

Migracije stanovništva značajna je društvena pojava koja se u sociološkim razmatranjima problema društvene strukture tradicionalno vezuje za tzv. horizontalnu pokretljivost stanovništva koja, opet, za razliku od tzv. vertikalne pokretljivosti, nema tako velikog udela u promeni društvenih položaja i uloga koje pojedinci imaju na lestvici društvene hijerarhije. No, migracije stanovništva nisu samo pokazatelj horizontalne pokretljivosti pripadnika različitih grupa u društvu, već ukazuju i na značajne promene u sastavu strukture svakog društva.² Izvesno je da masovno preseljavanje stanovništva iz sela u gradove, na primer, ukazuje da u klasno-slojnoj strukturi takvog društva dolazi do promene profesionalnog sastava, tako da sve veći broj bivših seljaka postaju radnici. U socijalističkom društvu ovakva promena društvenoga i ekonomskoga položaja pojedinca značila je najčešće i zauzimanje novoga, povoljnijeg, i više cenjenog položaja u društvenoj podeli rada.

Kao pokazatelj promena u društvenoj strukturi, migracije stanovništva posebno se vezuju za procese ubrzane industrijalizacije i porast zaposlenosti, tako da se masovnija preseljavanja stanovništva nalaze u čvrstoj uzajamnoj vezi sa procesima masovnijeg zapošljavanja radne snage. O dinamičkoj povezanosti ova dva činioca najbolje nam kazuje dobro poznat podatak da se — upravo vođeno ekonomskim faktorima — celokupno severnoameričko stanovništvo preseljava svake pete godine.

U tom pogledu, prostorna kretanja jugoslovenskog stanovništva bitno su drukčija. U razdoblju između dva poslednja popisa stanovništva (1971—1981), u migracijama u Jugoslaviji učestvovalo je nešto više od 2,800.000 lica, i to najviše u međuopštinskim i lokalnim preseljavanjima, a svega nešto više od 500.000 u preseljavanjima između republika i pokrajina. Nećemo se ovde, naravno, zadržavati na opštim odlikama savremenih migratornih kretanja u jugoslovenskom društvu; to ne dozvoljava ni prostor ni predmet našeg istraživanja. Ono što bi, međutim, trebalo odmah istaći kao nezaobilaznu i, svakako, suštinsku odliku ovih kretanja jeste to da, pored izrazitog zastoja migratornih kretanja, u savremenim jugoslovenskim migracijama »nacionalnost ima veliku ulogu prilikom preseljavanja« (1:12).

Istraživanjem o kome je ovde reč, dobijeni su neki osnovni podaci koji mogu da ukažu na neke osnovne odlike i pravce kretanja stanovništva na pomenutom području Republike Srbije, što će i biti sadržaj ovog rada. Ukratko, na osnovu odgovora ispitanika, dobićemo sliku o dužini boravka ili

² Te su promene naročito uočljive kada imaju etnički prizvuk. Na primer, doseljenici koji u novom teritorijalnom području svog doseljavanja, zauzimaju najniže položaje u profesionalnoj i društvenoj strukturi tog područja, s jedne strane, formiraju na samom dnu lestvice društvene slojevitosti novi društveni sloj, a s druge strane, stvaraju daleko veće mogućnosti lokalnome, domorodačkom stanovništvu da pođe uzlaznom linijom u promeni svog profesionalnog i društvenog položaja. Za naše prilike, o nekim od složenih odlika ovog procesa, v. 2.

nastanjenosti u istom mestu; zatim, o tome da li i kako zapošljavanje utiče na selidbe; kakva su, gledano po veličini i vrsti, naselja iz kojih su se ispitanici iseljavali i, najposle, kako su tekla doseljavanja iz drugih republika, pokrajina i iz inostranstva.

2. Migracije: odlike i pravci

a) Dužina boravka u istom mestu

Najpre ćemo videti koliko se stanovništvo iz uzorka o kome je ovde reč, uopšte, preseljava. Iz tablice 1 vidimo da najveći procenat stanovništva (26,1%) u istom mestu boravka živi između dvadeset i trideset godina; zatim, njih 18,7% u istom mestu živi između trideset i četrdeset godina, a 18,0% od jedanaest do dvadeset godina. Već je iz ovih podataka jasno da je ovde reč o dosta slaboj teritorijalnoj pokretljivosti stanovništva: više od polovine ispitanika (54,5%) živi u istom mestu stanovanja između dvadeset i jedne i pedeset godina života. Ukupno 16,3% ispitanika u istom mestu neprekidno živi duže od pedeset godina a zemljoradnici (39,5%) su procentualno najviše zastupljeni u ovoj grupaciji, što je i logično s obzirom na prirodnu vezanost seljaka za isto mesto boravka; pri tom, oni čine nešto više od polovine (53,2%) od svih ispitanika koji u istom mestu žive duže od pedeset godina.

Tablica 1

Dužina stanovanja u istom mestu i društveno-profesionalna kategorija ispitanika

	Poljoprivrednici	Radnici	Samost. zanatlije	Službenici, tehničari i sl.	Stručnjaci i slob. profesija	Rukovodioci	Penzioneri	Domaćice	Ostali	UKUPNO
Do 10 godina	21 3,4	93 14,6	8 10,3	52 16,0	31 11,7	17 8,0	13 5,3	43 21,1	32 14,6	310 11,1
11—20 godina	55 9,0	125 19,7	9 11,5	71 21,9	60 22,6	43 20,3	26 10,5	40 19,6	75 34,2	504 18,0
21—30 godina	69 11,3	209 32,9	22 28,2	104 32,1	82 30,9	79 37,3	35 14,2	41 20,1	90 41,1	731 26,1
31—40 godina	119 19,4	127 20,0	20 25,6	64 19,8	57 21,5	37 17,5	56 22,7	34 16,7	10 4,6	524 18,7
41—50 godina	106 17,3	41 6,5	11 14,1	19 5,9	18 6,8	25 11,8	29 11,7	22 10,8	1 0,5	272 9,7
51 i više godina	242 39,5	40 6,3	8 10,3	14 4,3	17 6,4	11 5,2	88 35,6	24 11,8	11 5,0	455 16,3
UKUPNO	612 21,9	635 22,7	78 2,8	324 11,6	265 9,5	212 7,6	247 8,8	204 7,3	219 7,8	2796 100,0

C = 0,46

Iz tablice 1 vidimo, dalje, da se među različitim društveno-profesionalnim kategorijama ispitanika, pojavljuju razlike koje mogu ukazivati na to da postoji izvesna korelacija između stepena teritorijalne pokretljivosti i pripad-

nosti određenoj društveno-profesionalnoj kategoriji. Tako, ako za primer uzmemo grupu koja je s obzirom na dužinu boravka u istom mestu procentualno najviše zastupljena (26,1%), dakle, one ispitanike koji u istom mestu žive između dvadeset i jedne i trideset godina, vidimo da u okviru nje procentualno najvišu zastupljenost imaju rukovodioci: iako ih je u ukupnoj masi ispitanika 7,6%, njihovo učešće u ovoj grupaciji — koja može ukazati na to da je ovde reč — gledano u našim prilikama — o prosečnom vremenu potrebom za stabilizaciju oformljenog napretka u profesionalnoj karijeri — iznosi 37,3%. Slična je situacija i u pogledu onih koji pripadaju društveno-profesionalnoj kategoriji službenika, tehničara i sličnih zanimanja: njihovo učešće u ukupnom uzorku iznosi 11,6% a u ovoj grupaciji 32,1%.

Istraživanjem smo želeli da proverimo i pretpostavku da *vrsta i stepen završene škole* utiču na stepen teritorijalne pokretljivosti. Iako, kao što je već rečeno, u celini gledano, ne možemo govoriti o visokoj teritorijalnoj pokretljivosti kako jugoslovenskog stanovništva uopšte, tako i ispitanika iz ovog uzorka — kada se učestalost njihove teritorijalne pokretljivosti posmatra zavisno od nivoa obrazovanja što ga ispitanici imaju ($C = 0,42$) — mogu se izvesti neki zaključci. Tako, na primer, od grupe ispitanika koja poseduje višu i visoku školsku spremu, a kojih je zajedno 18,1%, njih 60,0% žive u istom mestu između dvadeset i trideset godina; od ispitanika koji su završili srednje stručne škole i kojih ukupno ima 21,2%, podjednaku dužinu boravka u istom mestu stanovanja ima njih 34,8%, dok od onih ispitanika koji u obrazovnom pogledu poseduju samo četiri razreda osnovne škole, a takvih je 32,6%, u istom mestu od dvadeset do trideset godina živi samo njih 15,5%. Sličan odnos zatičemo i u grupi onih koji u istom mestu boravka žive nešto kraće, između deset i dvadeset godina, šta više, razlike su ovde još uočljivije: 51,9% onih koji imaju višu i visoku školsku spremu u istom mestu borave između deset i dvadeset godina, ali zato podjednak broj godina stanovanja u istom mestu ima samo 10,0% onih koji imaju četiri razreda osnovne škole. O manjoj prostornoj pokretljivosti stanovništva koje ima niže obrazovanje još jasnije govore podaci o grupi onih ispitanika koji u istom mestu boravka žive duže od pedeset godina. Videli smo iz tablice 1 da je takvih u ukupnoj masi ispitanika bilo 16,3%. Procentualno najviše učešća među njima imaju upravo ispitanici sa najnižim obrazovanjem: 74,1% ispitanika sa četiri razreda osnovne škole živi u istom mestu duže od pedeset godina, naspram 6,6% onih koji imaju višu i visoku školu, a žive kao i oni, više od pola veka u istom mestu stanovanja. Iako je, dakle, opšta teritorijalna pokretljivost stanovništva iz ovog uzorka dosta niska, moglo bi se razumeti da teritorijalna pokretljivost stanovništva stoji u uzajamnoj vezi sa stupnjem obrazovanja onih koji se preseljavaju: niži nivo obrazovanja ukazuje ovde na postojanje manje teritorijalne pokretljivosti.

Situacija je slična i onda kada se prostorna pokretljivost stanovništva posmatra u povezanosti sa nešto opštijim kriterijem o društveno-profesionalnoj pripadnosti ispitanika nego što je to vrsta i stepen završene škole koju imaju. Naime, kada je reč o uticaju koji na dužinu boravka u istom mestu stanovanja može imati *stepen stručnog obrazovanja, odnosno kvalifikacija* koju ispitanik ima ($C = 0,34$), ponovo se potvrđuje zaključak da niža kvalifikacija i uopšte manje stručno obrazovanje, podrazumeva i duži period života proveden u istom mestu. Ako pogledamo grupu onih ispitanika koji u istom naselju žive duže od pedeset godina, a kojih je ukupno 16,3%, može se uočiti da od ispitanika koji nemaju nikakve kvalifikacije, a kojih je ukupno 42,6%, njih 74,9% živi u istom mestu duže od pedeset godina, dok je među onim

ispitanicima koji imaju srednje, više i visoko stručno obrazovanje, a kojih je ukupno 36,0⁰%, samo njih 19,3⁰% proživelo je više od pola veka u istom mestu stanovanja.

Na nisku teritorijalnu pokretljivost stanovništva iz ovog uzorka možda najbolje ukazuje odnos između dužine življenja u istom naselju i *starosne strukture* ispitanika ($C = 0,66$). Tako, od 21,0⁰% ispitanika starih trideset godina, 51,0⁰% živi u istom mestu svih trideset godina; od 23,3⁰% ispitanika starih 31—40 godina, njih 46,5⁰% živi u istom naselju između trideset i četrdeset godina; od 21,4⁰% ispitanika starih 41—50 godina, jedna trećina (33,1⁰%) živi u istom mestu boravka između četrdeset i pedeset godina, odnosno ceo svoj život, a druga trećina (32,8⁰%) u istom naselju živi već dvadeset ili trideset godina. Sledstveno tome, od 24,0⁰% ispitanika između 51 i 60 godina, njih 42,3⁰% u istom mestu živi duže od pedeset godina kao, uostalom, i 11,2⁰% ispitanika starijih od šezdeset godina, od kojih polovina (51,6⁰%) u istom mestu živi već više od pola veka.

Procentualno učešće stanovništva u određenom tipu *naselja* takođe u znatnoj meri govori o tome postoje li obilnije selidbe stanovništva. U tom pogledu, ovde ćemo samo ukazati na postojeće stanje, i kasnije će biti više reči o već izvršenim preseljavanjima iz različitih tipova naselja. Od ukupnog broja ispitanika 51,9⁰% živi u gradskom tipu naselja, 36,6⁰% u naseljima seoskog tipa i 11,4⁰% u mešovitim ili naseljima prigradskog tipa. Među onima koji žive u naseljima gradskog tipa, 32,0⁰% ispitanika u njima živi između dvadeset i trideset godina, 22,7⁰% od jedanaest do dvadeset godina, 19,3⁰% između trideset i četrdeset godina, 12,3⁰% manje od deset godina, a 7,0⁰% između četrdeset i pedeset godina, dok svega 6,8⁰% ispitanika u gradovima živi duže od pedeset godina. U naseljima seoskog tipa, procentualno najviše učešće (32,2⁰%) imaju oni ispitanici koji u njima žive duže od pedeset godina, a zatim oni koji u selima neprekidno žive između trideset i četrdeset godina (19,5⁰%). Moglo bi se reći da se i stanovništvo prigradskih naselja već stabiliziralo i ukorenilo: u istom prigradskom naselju najveće procentualno učešće (28,8⁰%) imaju oni koji u njemu žive već dvadeset ili trideset godina; zatim oni (22,5⁰%) koji neprekidno žive u tim naseljima od jedanaest do dvadeset godina, a približno toliko njih (21,6⁰%) živi u naseljima prigradskog tipa manje od deset godina.

b) Učešće u preseljavanjima

Pošto smo dobili sliku o tome koliko dugo ispitanici žive u istom mestu boravka, naredni korak nastojanju da se utvrdi postojanje i stepen prostorne pokretljivosti, bilo je pitanja jesu li se u mesto u kojemu sada žive odnekud doselili. U tom smislu, tablica 2 dosta se dobro nadovezuje na sliku dobijenu iz tablice 1, ukazujući još jednom na relativno nisku prostornu pokretljivost stanovništva o kome je ovde reč. Iz tablice 2 jasno se vidi da se nešto više od polovine ukupnog broja ispitanika (53,3⁰%) selilo iz jednoga mesta u drugo, dok se druga polovina (46,7⁰%) nikada nije preseljavala. Iz tablice 2, gledano po krateriju društveno-profesionalne kategorije ispitanika, očito je da se, iako je ta kategorija niska, preseljenja prevashodno vezuju za profesionalnu pripadnost onih koji se preseljavaju: osim domaćica, koje poglavito učestvuju u tzv. ženidbenim migracijama (75,5⁰%), u grupi onih ispitanika koji su se odnekud doselili u sadašnje mesto boravka, procentualno najviše učešće imaju stručnjaci raznih profila (70,9⁰%), rukovodioci (68,4⁰%) i službenici, odnosno tehničari (60,5⁰%). Uočljiva je, međutim, relativno niska prostorna pokretljivost radnika (54,6⁰%).

Tablica 2

Jesu li se u mesto sadašnjeg boravka odnekud doselili i društveno-profesionalna kategorija ispitanika

	Poljoprivrednici	Radnici	Samostalne zanatlije	Službenici, tehničari i sl.	Stručnjaci i slobodne profesije	Rukovodioci	Penzioneri	Domaćice	Ostali	UKUPNO
NE	420 68,5	288 45,4	43 55,1	128 39,5	77 29,1	67 31,6	93 37,5	50 24,5	142 64,8	1308 46,7
DA	193 31,5	347 54,6	35 44,9	196 60,5	188 70,9	145 68,4	155 62,5	154 75,5	77 35,2	1490 53,3
UKUPNO	613 21,9	635 22,7	78 2,8	324 11,6	265 9,5	212 7,6	248 8,9	204 7,3	219 7,8	2798 100,0

$C = 0,29$

Na to ukazuje i obrazovno-kvalifikaciona struktura onih koji su u sadašnje mesto boravka odnekud doseljeni ($C = 0,19$). Tako od ukupno 6,8% ispitanika koji imaju više stručno obrazovanje, njih 72,8% doseljeno je u sadašnje mesto boravka; od 11,7% onih sa visokim stručnim obrazovanjem preseljenih je 69,3%. U grupi nekvalificiranih radnika, kao i onih radnika koji imaju kvalifikacije ili su visokokvalifikovani — ovaj je odnos srazmereniji: od 42,6% nekvalifikovanih, manje je od polovine (45,2%) doseljenih; od 18,4% radnika koji imaju niže ili više kvalifikacije, preseljavalo se njih 53,4%.

Kada se, međutim, izdvoji grupacija onih ispitanika koji su zaposleni (u ukupnom uzorku takvih je 1.380), vidi se da je ($C = 0,14$) procentualno učešće onih koji su se preseljavali nešto više — ukupno njih 60,9% naspram 39,1% onih koji se nisu nikada preseljavali. To, svakako, još uvek može, ali i ne mora ukazivati na to da zaposlenost podstiče preseljenje. Od ukupnog učešća (16,7%) zaposlenih stručnjaka i onih koji pripadaju slobodnim profesijama, njih 71,7% u sadašnje su mesto boravka odnekud doseljeni; od 15,3% zaposlenih rukovodioca doseljeno je njih 68,7%; od 23,0% onih ispitanika koji pripadaju kategoriji zaposlenih službenika i tehničara, 60,5% je doseljenih, a od 44,9% zaposlenih radnika procentualno učešće doseljenih je najmanje — 54,4%.

c) Prostorna pokretljivost i zaposlenost

Među onim ispitanicima koji su u sadašnje mesto boravka odnekud doseljeni, možemo sada preciznije videti da li je to preseljenje na bilo koji način bilo povezano s poslom. Iz tablice 3 vidimo da više od polovine ispitanika (55,4%) izjavljuju da se zbog posla — nisu preseljavali; u potrazi za novim poslom preseljavalo je njih 44,6%. Zanimljivo je da su među onima koji su menjali mesto boravka u potrazi za poslom procentualno najviše zastupljeni rukovodioci i radnici: od ukupno 9,7% rukovodilaca, dve se trećine (61,4%) preseljavalo zbog posla, a od 23,3% radnika, približno toliko njih (59,7%) činilo je to isto.

Tablica 3

Jesu li se u mesto u kojemu sada žive doselili zbog posla, i društveno-profesionalna kategorija

	Poljoprivrednici	Radnici	Samostalne zanatlije	Službenici, tehničari i sl.	Siručnjaci i slobodne profesije	Rukovodioci	Penzioneri	Domaćice	Ostali	UKUPNO
NE	179 92,7	140 40,3	20 57,1	106 54,1	82 43,6	56 38,6	66 42,6	110 71,4	66 85,7	825 55,4
DA	14 7,3	207 59,7	15 42,9	90 45,9	106 56,4	89 61,4	89 57,4	44 28,6	11 14,3	665 44,6
UKUPNO	193 13,0	347 23,3	35 2,3	196 13,2	188 12,6	145 9,7	155 10,4	154 10,3	77 5,2	1490 100,0

C = 0,36

Kada je reč o odnosu preseljavanja i *nivou stručnosti i kvalifikacija* koje ispitanici poseduju (C = 0,28), karakteristično je da od 18,5% onih ispitanika koji su kvalifikovani ili visokokvalifikovani radnici, njih 61,8% izjavljuje da se preseljavalo zbog posla, prema 38,2% onih koji posedujući iste kvalifikacije, to nisu činili. Sličan odnos zatičemo i kod onih koji imaju više stručno obrazovanje: od njih 9,3% u potrazi za drukčijim poslom preseljavalo se 61,2%, a od 15,2% onih sa visokim stručnim obrazovanjem, zbog posla je menjalo mesto boravka njih 55,6%.

Već se iz tablice 3 videlo da više od polovine od ukupnog broja onih ispitanika koj su se u sadašnje mesto boravka odnekud doselili — to nisu činili zbog posla; jedino bi se za rukovodioce i radnike moglo reći da je na njihovo preseljenje u nešto većoj meri uticao tako važan ekonomski činilac kao što je to promena posla. Kada se ima u vidu visoko procentualno učešće zanatlija, službenika, tehničara i siručnjaka u grupi onih koji izjavljuju da se nisu preseljavali tražeći drukčije ili novo zaposlenje — onda se ovakvi rezultati istraživanja mogu smatrati dosta pouzdanim pokazateljem opšteg stanja ekonomske razvijenosti prostora na kome žive.

Veoma je indikativan, međutim, i jedan drugi pokazatelj ovog istraživanja. Pokazalo se — ne samo da je postojeća prostorna pokretljivost ispitanika niska, kada je reč o preseljenjima zbog posla — već da, isto tako, i oni koji su nezaposleni, ne pokazuju veliku spremnost da se u potrazi za poslom, preseljavaju. Tako, od 126 ispitanika iz ovog uzorka koji su *nezaposleni*, na pitanje o tome bi li prihvatili posao koji bi im bio ponuđen van mesta boravka (C = 0,19), samo je njih 38,9% odgovorilo da bi prihvatili takav posao, 42,1% ne bi napuštali mesto stalnog boravka zbog ponuđenog posla, a 19,0% ih je u tom pogledu neodlučno.

Teorijska, kao i empirijska istraživanja o migracionim kretanjima stanovništva veoma su oskudna, i to nije slučaj samo za Jugoslaviju već i za niz, u ekonomskom pogledu, daleko razvijenijih zemalja. Sve do sredine šezdesetih godina ovog veka, gotovo da se nije moglo ni govoriti o postojanju teorijskih studija o migracijama (1:8). U proučavanju ovog problema počela su od tada da se razvijaju dva pristupa: teorije »pull« i »push« faktora

(»odbijajuće« i »privlačeće« sile mesta porekla i mesta odredišta), i različita uopštavanja putem matematičkih modela. Još krajem prošlog veka bila su veoma zapažena uopštavanja o kretanju stanovništva koje je 1895. godine objavio F. G. Ravenstein (1:9—11). Njegova uopštavanja ili »zakoni« o unutrašnjim migracijama — među kojima su i ona koja govore o tome da se većina migranata kreće na kraće distance, zatim, da je na kraće distance veći broj žena migranata i najposle, da je »najjača sila« koja utiče na migracije želja ljudi da poboljšaju svoje ekonomske uslove života — u velikoj meri predstavlja polaznu osnovu ne samo za dva navedena pristupa u proučavanju migracija, već kao uopštavanja o unutrašnjim migracijama važe i danas. Novih »zakona« i generalizacija ima veoma malo, budući da uopštavanja o unutrašnjim migracijama mogu biti različita u različitim periodima, na različitim stupnjevima društveno-ekonomskog razvoja, veoma zavisna od različitih karakteristika ekonomskih, društvenih i demografskih odlika pojedinih regiona u zemlji, kao i od različite etničke strukture i kulturnih činilaca, itd.

Pokazatelji ovog istraživanja ne mogu, naravno, poslužiti za utvrđivanje nekoga opšteg pravca u određivanju prostornog kretanja stanovništva zavisno od bilo kakvog, po svojoj prirodi, jednostavnijeg ili složenijeg činioca, pa čak ni takvog kao što je promena mesta boravka izazvana zaposlenošću. No, rezultati ovog istraživanja mogu se, svakako, smatrati pouzdanima u potvrđivanju nekih već postojećih uopštavanja o nekim elementima prostorne pokretljivosti stanovništva. Tako, na primer, među ispitanicima koji su se preseljavali iz jednoga mesta u drugo, gledano po polnoj strukturi ($C = 0,26$) ima 52,0% žena, ali samo njih 31,2% preseljeno je u potrazi za poslom, dok je za 68,8% uzrok bio sklapanje braka. U tom pogledu, karakteristični su i pokazatelji o selidbama vezanim za veličinu i vrstu naselja iz kojih se vrše iseljavanja.

d) Veličina i vrste naselja iz kojih se vrše iseljavanja

Više od polovine stanovništva Jugoslavije živelo je 1948. godine u malim naseljima do 1.200 stanovnika, dok je 1981. taj procenat za istu veličinu naselja iznosio 33,0% ukupnog stanovništva zemlje. U naseljima većim od 50.000 stanovnika živelo je 1948. godine 9,2%, a 1981. godine 24,0% ukupnog stanovništva Jugoslavije. U naseljima srednje veličine (od 1.200 do 50.000 stanovnika) 1948. živelo je 39,0%, a 1981. godine 43,0% stanovništva. Očigledno, ovde je reč o evidentnom opadanju udela stanovništva u malim naseljima seoskog tipa i izrazitom porastu udela stanovništva u većim i velikim gradovima što je, opet, zahvaljujući razvoju industrijske proizvodnje i društveno-ekonomske transformacije stanovništva, dovelo do porasta stepena urbanizacije. Tako, na primer, za područje SR Srbije bez pokrajina stepen urbanizacije je bio 1953. godine 21,2%, da bi 1971. porastao na 40,8%, a deset godina kasnije, 1981, iznosio je već 47,8%.

Kada je reč o unutrašnjim migracijama stanovništva, za Srbiju je, kao uostalom i za ostale republike, karakteristično da preseljavanje stanovništva iz jednog grada u drugi najčešće ukazuje na pokretljivost iz manjih i srednjih u veće gradove, a migracije selo-selo češće su na područjima s većim brojem malih naselja. Kao što je već rečeno, ovaj vid preseljavanja stanovništva pod jačim je uticajem ženidbenih migracija.

Neki od rezultata ovog istraživanja ukazuju upravo na ovakvo stanje stvari, što se vidi i iz tablice 4. Procentualno je najviše (29,3%) doseljenih iz malih naselja veličine od 500 do 2.000 stanovnika i to najčešće u naselja iste veličine. Tablica 4 jasno ukazuje da se u istom pravcu kreću i oni koji na-

Tablica 4

Veličina mesta iz kojega se doselio, i veličina naselja u kojem sada živi

Dospeljen iz naselja	Sada živi u naselju veličine:					
	Do 500 stanovnika	501—2000 stanovnika	2001—10.000 stanovnika	10.001—100.000 stanovnika	Preko 100.000 stanovnika	UKUPNO
Do 500 stanovnika	46 59,0	59 31,4	77 32,6	151 27,2	44 10,2	377 25,3
500—2000 stanovnika	21 26,9	96 51,1	81 34,3	155 27,9	83 19,2	436 29,3
2000—10.000 stanovnika	5 6,4	21 11,2	42 17,8	101 18,2	78 18,0	247 16,6
10.000—100.000 stanovnika	4 5,1	8 4,3	21 8,9	103 18,6	131 30,3	267 17,9
100.000—250.000 stanovnika	1 1,3	1 0,5	3 1,3	18 3,2	44 10,2	67 4,5
preko 250.000 stanovnika	1 1,3	3 1,6	12 5,1	27 4,9	53 12,2	96 6,4
UKUPNO	78 5,2	188 12,6	236 15,8	555 37,2	433 29,1	1490 100,0

C = 0,41

puštaju sasvim mala naselja od 500 stanovnika: od 5,2% onih koji žive u ovakvim naseljima, njih 59,0% doselilo se iz naselja iste veličine. Kada je reč o onima koji su se doselili u gradove koji imaju više od 100.000 stanovnika, a takvih je ovde 29,1%, procentualno najviše (30,3%) zastupljeni su oni koji su preseljeni iz gradskih naselja veličine od 10.000 do 100.000 stanovnika. Tablica 4 pokazuje, isto tako, da u odnosu na naselja sa manjim brojem stanovnika, u naseljima sa više od 100.000 stanovnika naglo počinje da opada procenat onih koji se iz njih iseljavaju.

Posmatrajući odnos između *tipa naselja* u kojemu trenutno žive, i veličine naselja iz kojega su se ispitanici doselili (C = 0,29) vidi se, najpre, da njih 65,7% sada živi u naseljima gradskog tipa, zatim, 20,0% u naseljima seoskog tipa i 14,3% u mešovitim ili prigradskim naseljima. Već smo videli da procentualno najvišu grupu preseljenih (29,3%) čine oni koji su se doselili iz malih naselja onih od 500 do 2.000 stanovnika; oni su se najčešće (41,6%) preseljavali u naselja seoskog tipa, zatim u prigradska (32,4%) i gradska naselja (24,8%). Gotovo identičnu sliku zatičemo i u pogledu onih ispitanika koji su doseljeni iz naselja koja imaju manje od 500 stanovnika: njih 39,3% preselilo se u seoska naselja, 23,9% u prigradska i 21,3% u gradska naselja. Ovi nam podaci ubedljivo potvrđuju zamke koje se dešavaju u razvrstavanju migracija s gledišta teritorijalne podele na lokalne, regionalne i slične, jer se često dešava da granice preseljenja između teritorijalnih jedinica, na primer,

opština, mogu doprineti da preseljenje postane unutarregionalno ili među-regionalno mada je u datim slučajevima često reč o lokalnoj migraciji, kao što je i ovde slučaj.

Da su ova preseljenja izrazito lokalnog karaktera, pokazuje i odnos koji postoji između veličine naselja iz kojih su se ispitanici doselili i *stepena kvalifikacija i stručnog obrazovanja* koje poseduju ($C = 0,36$). Gledano u celini, ovo istraživanje ukazuje na pravilo da su iseljavanja češća iz manjih naselja, ali isto tako, u pogledu stručnog obrazovanja onih koji se iseljavaju, može se zapaziti da naselja koja su manja po veličini u daleko većem procentu napuštaju oni koji imaju niže kvalifikacije nego što je slučaj sa većim naseljima. Tako je od 36,2% nekvalifikovanih i priučeni, njih 70,3% napustilo naselja veličine do 500 stanovnika i one od 500 do 2.000 stanovnika, dok je svega njih 9,5% napustilo veća naselja mešovitoga ili gradskog tipa veličine od 10.000 do 100.000 stanovnika, odnosno od 100.000 do 250.000. Od 18,5% ispitanika koji su kvalifikovani ili visokokvalifikovani radnici, ovaj je odnos u srazmeri 64,6% prema 21,1%. Nasuprot njima, za lica sa visokim stručnim obrazovanjem karakteristično je da je od njih 15,2%, manje od jedne trećine (27,9%) iseljeno iz malih naselja pomenute veličine, ali da se zato njih 44,7% preseljava u okviru većih gradskih naselja veličine od 10.000 do 250.000 stanovnika.

O slabom intenzitetu prostorne pokretljivosti ispitanika, veoma rečito govori i tablica 5. Najveći procenat doseljenika dolazi iz naselja seoskog tipa (59,2%), međutim, glavninu njihove selidbe (85,9% i 86,7%) predstavljaju preseljenja lokalnog tipa u mala naselja veličine do 500 stanovnika ili ona do 2.000 stanovnika, dok se u veća naselja od preko 10.000 stanovnika iz naselja seoskog tipa preselilo oko jedne trećine (33,5%). Od 29,1% ispitanika koji žive u gradovima većim od 100.000 stanovnika, više od polovine (56,8%) već je živelo u gradskim naseljima.

Tablica 5

Tip naselja iz kojeg je doseljen, i veličina naselja u kojem sada živi

Tip naselja	Sada živi u naselju veličine:					
	Do 500 stanovnika	501—2000 stanovnika	2001—10.000 stanovnika	10.001—100.000 stanovnika	Preko 100.000 stanovnika	UKUPNO
Gradsko	6 7,7	18 9,6	46 19,5	190 34,2	246 56,8	506 34,0
Prigradsko	5 6,4	7 3,7	24 10,2	24 4,3	42 9,7	102 6,8
Seosko	67 85,9	163 86,7	166 70,3	341 61,4	145 33,5	882 59,2
UKUPNO	78 5,2	188 12,6	236 15,8	555 37,2	433 29,1	1490 100,0

$C = 0,37$

Konačno, kada se usporede tipovi naselja koje su ispitanici napustili sa *tipovima naselja u kojima trenutačno žive* ($C = 0,35$), slika o postojanju preovladavajućeg tipa lokalnih migracija postaje još jasnija. Od ukupno 20,0% ispitanika koji žive u naselju seoskog tipa, 90,9% preseljeno je iz seoskih naselja, 3,4% iz prigradskih i 5,7% iz gradskog tipa naselja; od 65,7% ispitanika koji žive u gradskom tipu naselja, 49,7% dolazi sa sela, 44,3% iz gradskih i 5,9% iz naselja prigradskog tipa. Od 14,3% ispitanika koji žive u mešovitim ili naseljima prigradskog tipa, 58,2% doseljeno je iz naselja seoskog tipa, 25,8% iz gradskih i 16,0% iz naselja mešovitog tipa.

Ovakvo razvrstavanje ispitanika po tipovima naselja u kojima žive, *stavljeno u odnosu sa društveno-profesionalnom kategorijom* kojoj pripadaju ($C = 0,34$) ukazuje na mogućnost potvrđivanja nekih već poznatih uopštavanja o pravcima prostornog kretanja radne snage. Kod većine ispitanika pripadnika različitih društveno-profesionalnih kategorija, pokazuje se da je procentualno učešće onih koji su u sadašnje mesto boravka doseljeni iz seoskog i gradskog tipa naselja približno podjednako: od 13,2% službenika njih 45,4% doseljeno je iz seoskog, a 43,9% iz gradskog tipa naselja; od ukupno 9,7% rukovodilaca 50,3% je doseljeno sa sela, a 47,6% iz naselja gradskog tipa. Jedino je kod radnika ova razlika nešto povećana: od ukupno 23,3% radnika, njih 71,2% u sadašnje mesto boravka doselilo se sa sela, a 21,0% iz naselja gradskog tipa.

Indikativno je stanje i u pogledu odnosa koji postoji između tipa naselja iz kojega se ispitanik doselio i *vrste i stepena završene škole* koju ima ($C = 0,37$). Od ukupno 27,0% onih ispitanika koji imaju četiri razreda osnovne škole ili manje, 82,6% doseljeno je iz naselja seoskog tipa; od 13,5% onih ispitanika koji imaju osam razreda osnovne škole njih 68,2% doseljenih je sa sela, a 27,4% iz gradskih naselja; kod onih ispitanika koji su završili neku četverogodišnju srednju stručnu školu (20,7%) ovaj je odnos simetričan: 45,5% doseljeno je iz naselja seoskog tipa, i podjednako toliko iz gradskih naselja; najposle, od 15,7% onih koji imaju završenu visoku školu, 32,5% preseljeno je iz naselja seoskog, a 63,7% iz naselja gradskog tipa.

e) Etnički aspekt

Etnička pripadnost migranata i pravci njihovog preseljavanja lako se registrišu, ali utvrditi koliko i šta deluje na tako posmatranu vrstu preseljavanja ostaje na nivou pretpostavki i posrednih ocena. U slučaju Jugoslavije, etnička struktura teritorije koja može biti etnički monolitna, karakteristična je za seoska naselja i uže predeone celine, ali je veoma retka kada je reč o širim prostorima. Posmatrajući migrantske tipove po etničkim grupama u međurepubličkim kretanjima, naročito iz rezultata poslednjeg popisa stanovništva 1981, vidi se da pored Slovenaca, Rumuna, Turaka i Hrvata — i Srbi pripadaju tipu apsolutnog i relativnog okupljanja u republici-teritorijalnom centru (4:17—18; 3:15—16). Uz to, opšti stepen teritorijalne pokretljivosti Srba nešto je iznad jugoslovenskog proseka (55,8% živi u mestu rođenja), a prosečni nivo međurepubličke pokretljivosti jest 6,7%. Kao najbrojnija grupa u stanovništvu Jugoslavije, imaju i najjače izraženo usmeravanje migracija iz ostalih republika ka Srbiji, sa migracionim koeficijentom od 4,09 što je 1981. činilo četiri puta više doseljenih nego iseljenih. U celom posleratnom razdoblju prisutan je tok iseljavanja srpskog življa iz Bosne i Hercegovine te Hrvatske, a unutar Srbije kao republike, centar doseljavanja

jest područje bez pokrajina i to ne samo iz drugih republika već, posebno, iz Kosova.

Iz dosadašnjeg izlaganja i tabelarnih pregleda videlo se da je od ukupnog broja ispitanika iz ovog istraživanja (2.798) njih oko polovine — 1.490 ili 53,3% — učestvovalo u prostornom premeštanju. Iz tablice 6 može se videti da je od tih 53,3% ispitanika koji su učestvovali u selidbama, njih 321, odnosno 21,5% doseljeno iz drugih republika, pokrajine ili iz inostranstva. Od ukupno 83,8% ispitanika srpske nacionalnosti koliko je iz ovog uzorka učestvovalo u ukupnim preseljenjima, njih 16,3% doseljeno je iz drugih republika, pokrajina ili iz inostranstva. To znači da su među 21,5% ukupno doseljenih ispitanika iz područja van SR Srbije, njih 63,2% bili Srbi, 22,1% pripadnici drugih jugoslovenskih naroda, a 11,8% oni koji se izjašnjavaju kao Jugosloveni, te 2,8% pripadnici raznih narodnosti.

Tablica 6 *Jeli se doselio iz druge republike, pokrajine ili inostranstva, i narodnost*

	Srbin	Jugo- sloven	Drugi jugoslo- venski narodi	Narod- nosti	Ukupno
NE	1045 83,7	64 62,7	38 34,9	22 71,0	1169 78,5
DA	203 16,3	38 37,3	71 65,1	9 29,0	321 21,5
UKUPNO	1248 83,8	102 6,8	109 7,3	31 2,1	1490 100,0

$C = 0,31$

Kada se pogledaju *tipovi naselja* u kojima žive oni koji su se doselili iz drugih područja van teritorije tzv. uže Srbije ($C = 0,17$), vidi se da od ukupno 65,7% onih ispitanika koji žive u gradskim naseljima, njih se 26,3% doselilo iz drugih republika i pokrajina; od 20,0% onih ispitanika koji žive u naseljima seoskog tipa takvih je 9,1%, a među 14,3% onih koji žive u prigradskim naseljima 17,4% priseljenih je iz drugih republika i pokrajina. Ukratko, od svih ispitanika doseljenih iz drugih republika i pokrajina (21,5%), njih 80,1% otišlo je da živi u gradove, 11,5% u prigradska naselja i 8,4% u sela.

Tablica 7 pokazuje detaljniju sliku o tome kako su izgledala doseljavanja iz drugih republika, pokrajina ili inostranstva, gledana po etničkoj pripadnosti ispitanika. Već je pomenuto da se najveća doseljavanja na područje SR Srbije van pokrajina vrše iz pravca Bosne i Hercegovine, Hrvatske i sa Kosova. I tablica 7 potvrđuje ovakve pravce preseljavanja: najveći procenat doseljenih ispitanika jest iz Bosne i Hercegovine (29,0%), zatim iz Vojvodine (16,5%), Hrvatske (15,0%) i sa Kosova (13,1%). Gledano po etničkoj pripadnosti, najviše je doseljenih Srba (63,2%), zatim, onih koji se opredeljuju kao Jugosloveni (11,8%), potom Crnogoraca (9,3%) i Makedonaca (6,2%). Među doseljenima iz Bosne i Hercegovine najviše je Srba (84,9%) i Jugoslovena (9,7%) kao i iz vojvodine (67,9% naspram 22,6%); iz Hrvatske se najviše doseljavaju Srbi (75,0%), Hrvati (12,5%) i Jugosloveni (10,4%), a sa Kosova — Srbi (71,4%), Crnogorci (11,9%), i u podjednakom procentu Jugosloveni i Muslimani (7,1%).

Tablica 7

Iz koje se republike, pokrajine ili inostranstva doselio, i narodnost

NARODNOST											UKUPNO
	Albanac	Crnogorac	Hrvat	Makedonac	Slovenac	Srbin	Madar	Musliman	Jugosloven	Ostali	
Bosna i Herceg.	0 0,0	1 3,3	0 0,0	0 0,0	1 25,0	79 38,9	0 0,0	2 22,2	9 23,7	1 16,7	93 29,0
Crna Gora	0 0,0	22 73,3	0 0,0	0 0,0	0 0,0	10 4,9	0 0,0	2 22,2	2 5,3	1 16,7	37 11,5
Hrvatska	0 0,0	0 0,0	6 75,0	0 0,0	1 25,0	36 17,7	0 0,0	0 0,0	5 13,2	0 0,0	48 15,0
Kosovo	1 50,0	5 16,7	0 0,0	0 0,0	0 0,0	30 14,8	0 0,0	3 33,3	3 7,9	0 0,0	42 13,1
Makedonija	1 50,0	2 6,7	0 0,0	19 95,0	0 0,0	9 4,4	0 0,0	2 22,2	5 13,2	0 0,0	38 11,8
Slovenija	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 25,0	3 1,5	0 0,0	0 0,0	1 2,6	0 0,0	5 1,6
Vojvodina	0 0,0	0 0,0	1 12,5	0 0,0	1 25,0	36 17,7	1 100,0	0 0,0	12 31,6	2 33,3	53 16,5
iz inostranstva	0 0,0	0 0,0	1 12,5	1 5,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 2,6	2 33,3	5 1,6
UKUPNO	2 0,6	30 9,3	8 2,5	20 6,2	4 1,2	203 63,2	1 0,3	9 2,8	38 11,8	6 1,9	321 100,0

$C = 0,74$

Već je rečeno da, gledano po *tipu naselja* u kojima žive ($C = 0,28$), od svih ispitanika doseljenih iz drugih republika i pokrajina, njih 80,1% živi u gradovima, 11,5% u prigradskim naseljima i 8,4% u selima. Pri tom je u ovom slučaju u gradovima najveće procentualno učešće onih ispitanika koji su doseljeni iz Bosne i Hercegovine (26,8%), zatim iz Hrvatske (17,5%) i Vojvodine (17,1%), a u selima iz Bosne i Hercegovine (44,4%) i sa Kosova (33,3%). Gledano po *veličini gradova* u kojima žive ($C = 0,33$), polovina doseljenih (50,8%) iz drugih republika i pokrajina živi u naseljima od preko 100.000 stanovnika, a trećina (31,5%) u naseljima veličine od 10.000 do 100.000 stanovnika.

Uvid u *društveno-profesionalnu strukturu* doseljenih iz drugih republika i pokrajina ($C = 0,47$) pokazuje da su u ukupnoj masi doseljenih procentualno najviše zastupljeni radnici (20,2%) zatim, službenici, tehničari i slične profesije (15,6%), kategorija stručnjaka i penzionera u podjednakom procentu (15,0%), rukovodioci (10,9%), domaćice (8,7%) i podjednako poljoprivrednici i samostalne zanatlije (3,7%). Iz Bosne i Hercegovine najčešće se doseljavaju radnici (18,3%), i u podjednakom udelu službenici, stručnjaci i rukovodioci (14,0%) zatim, penzioneri (12,9%) i domaćice (10,8%); iz Vojvodine najviše

je doseljenih radnika (22,6%), stručnjaka (17,0%), službenika i penzionera (15,1%); iz Hrvatske najviše je doseljenih penzionera (31,3%) zatim, službenika (20,8%), podjednako radnika i stručnjaka (14,6%), a sa Kosova procentualno najviše učešće među doseljenicima imaju radnici (40,5%), zatim, službenici (14,3%), penzioneri i domaćice (11,9% naspram 9,5%), poljoprivrednici i rukovodioci (7,1%).

Trebalo bi još pomenuti da u pogledu stepena *stručnog obrazovanja* i *kvalifikacija* koje poseduju, među ispitanicima koji su učestvovali u međurepubličko-pokrajinskim migracijama ($C = 0,38$), zatičemo njihovu dosta ravnomernu raspoređenost. Tako, njih 24,6% ima srednje stručno obrazovanje; 23,1% nemaju kvalifikacije; 19,3% imaju niže kvalifikacije, neku od kvalifikacija ili su visokokvalifikovani, a isto je toliko i onih koji imaju visoko stručno obrazovanje; 11,2% ima više stručno obrazovanje, a 2,5% još se uvek redovito školuje. Među onim ispitanicima koji su doseljeni iz Bosne i Hercegovine, najviše je nekvalifikovanih (25,8%), zatim onih sa srednjim stručnim obrazovanjem (24,7%), kvalifikovanih i visokokvalifikovanih (16,1%) i u podjednakom učešću onih sa višim i visokim obrazovanjem (15,1%). Od preseljenih iz Vojvodine, njih je 24,5% nekvalifikovanih odnosno imaju visoko stručno obrazovanje, 20,8% imaju neko srednje stručno obrazovanje, 18,9% imaju neku od kvalifikacija, a 11,3% imaju više stručno obrazovanje. Najposle, među onima koji su doseljeni sa Kosova, 33,3% ima neku od kvalifikacija, 28,6% ima srednje stručno obrazovanje, 26,2% su nekvalifikovani, 7,1% ima visoko i 4,8% više stručno obrazovanje.

3. Zaključak: unutrašnje migracije kao izraz horizontalne pokretljivosti

U Jugoslaviji je od ukupnog stanovništva 1948, samo 19,5% bilo migrantsko stanovništvo; 1971. udeo migrantskog stanovništva porastao je na 40,2%, a 1981. on je iznosio 41,0%. Slično je stanje i za područje SR Srbije van autonomnih pokrajina. Tako je 1948. na ovom području Srbije udeo migrantskog stanovništva u celokupnom stanovništvu tog područja iznosio 17,6%; godine 1953. zabeležen je porast migrantskog stanovništva ovog područja na 32,6%, 1961. na 35,4%, godine 1971. taj je porast nešto veći i iznosi 43,1% da bi 1981. udeo migrantskog stanovništva na ovom području iznosio 45,3%. Imajući, dakle, u vidu podatak da je, s jedne strane, u poslednjem popisu udeo migrantskog stanovništva na području SR Srbije van autonomnih pokrajina iznosio 45,3%, i rezultate istraživanja o kojem je ovde bilo reči, koji, s druge strane, pokazuju (tablica 2) da je udeo migrantskog stanovništva u ovom uzorku 53,3%, može se reći ne samo da je ovde reč o dobro odabranom reprezentativnom uzorku, već da možda ovo istraživanje ukazuje na to da je u međuvremenu, od poslednjeg popisa stanovništva, za šta ima dosta indicija, na ovom području Srbije došlo do porasta udela migrantskog stanovništva.

Po rezultatima popisa stanovništva iz 1981. strukturu doseljenog stanovništva na teritoriji SR Srbije van autonomnih pokrajina, činilo je 31,7% doseljenih iz drugih naselja iste opštine, zatim, 43,6% doseljenih iz drugih opština iste republike, 22,6% onih koji su doseljeni iz druge republike ili pokrajine i 0,2% doseljenih iz inostranstva. Već je bilo pomenuto koliko je teško dobiti pravu sliku o prostornoj pokretljivosti stanovništva koja se za-

sniva na podeli unutrašnjih migracija na lokalne (preseljavanja između naselja iste opštine), međuopštinske (preseljenja u istoj republici odnosno pokrajini) i međurepubličke ili međupokrajinske. Ipak, iz ovog istraživanja dobijena je slika (tablica 4 i 5) o tome kako, s obzirom na veličinu i vrstu naselja iz kojih su ispitanici doseljeni, izgledaju prostorna premeštanja na ovom području. Kada je reč o doseljavanjima iz drugih republika ili pokrajina (tablica 6), učešće od 21,5% međurepubličkih migranata govori o zadovoljavajućoj reprezentativnosti uzorka, kao što je slučaj i sa učešćem, mada nešto višim (1,6%) od proseka za ovo područje, onih koji su doseljeni iz inostranstva (tablica 7).

Stoga bi se moglo reći da su rezultati ovog istraživanja u visokoj korelaciji sa opštim odlikama prostornog kretanja stanovništva na tzv. užem području Srbije, onako kako odlike tog kretanja registruju zvanični statistički podaci. Dobro odabran uzorak mogučio je, u ovom slučaju, dobijanje pouzdanih podataka o nekim osnovnim svojstvima i pravcima prostorne pokretljivosti stanovništva ovog područja. Na posredan način, moglo bi se, naravno, izvući nekoliko važnih zaključaka o svojstvima ovih procesa, vezanih za probleme društvene strukture, što i jeste glavni predmet celog istraživačkog poduhvata. Kao važna društvena pojava unutrašnje migracije za razliku od spoljnih, sem izuzetno, govore pre svega o horizontalnoj pokretljivosti stanovništva, ali i kao takve one imaju svoje mesto u svakom razmatranju o problemima društvene strukture. Horizontalna pokretljivost stanovništva dobro ukazuje na postojeće odlike i pravce društvenih promena, i posebno, na mogućnosti razvoja društva u kojemu se ona zbiva.

Imajući u vidu naziv ovog skupa — »Jugoslavija na prelazu vekova« — iz ovde prikazanih rezultata jednog dela šireg istraživanja, onog o svojstvima migracije stanovništva, u jednom delu te Jugoslavije, tzv. užoj Srbiji ili Srbiji bez pokrajina, mogu se, u najmanju ruku, izvući neka uopštavanja o društveno-ekonomskoj razvijenosti tog područja. Na nizak stupanj te razvijenosti, ukazuju, svakako, neki od prikazanih rezultata ovog istraživanja: podatak da u istom mestu boravka, između dvadeset i pedeset godina, nikada se ne preseljavajući, živi 54,5% ispitanika iz ovog uzorka, upoređen sa već pomenutim podatkom o tome kako se svake pete godine celokupno američko stanovništvo preseljava — svakako da govori o dve krajnosti jedne iste pojave. O ekonomskoj nerazvijenosti područja o kojemu je ovde reč, govori i podatak da više od polovine ispitanika (55,4%) izjavljuje da takav opštepoznati ekonomski uzrok preseljenja kao što je to zaposlenost, njima nije bio osnovni motiv za preseljenja. Iako se ne može poreći činjenica značajne urbanizacije na ovom prostoru — podatak iz istraživanja koji govori o tome da se najveći procenat ispitanika (59,2%) još uvek doseljava iz naselja seoskog tipa, a pogotovo, kada se ima u vidu podatak da se ta preseljenja u najvećem delu (54,6%) odvijaju u okviru malih naselja veličine od 500 do 2.000 stanovnika — preovlađuje utisak o stihijskome, a ne planskom pravcu kretanja takvih preseljenja. Moglo bi se na kraju reći, da prizvuk posebne vrste svakako imaju migracije koje se, gledano sa etničkog aspekta, odvijaju u pravcu apsolutnog i relativnog okupljanja u republici — teritorijalnom centru, što nipošto nije odlika samo ovog područja. Sugestija za rad koji bi trebalo da sledi, tiče se i potrebe zajedničkog posla na upoređivanju podataka dobijenih ovim istraživanjem sa područja cele Jugoslavije.

LITERATURA

1. Breznik Dušan, »Unutrašnje migracije u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata«, str. 1—51; šapirografisano; saopštenje podneto za Okruglim stolom o migracijama i nauci o stanovništvu, CDI, IDN, Beograd, 21—22 decembar 1987.
2. Davidović Milena, »Uporedna analiza zapošljavanja jugoslovenskih radnika u Zapadnoj Evropi i u SR Sloveniji«, *Sociologija*, 1986, br. 3, str. 325—346.
3. Lalović Miroslav, »Brojno kretanje i prostorni razmeštaj naroda i narodnosti u Jugoslaviji (1948—1981)«, str. 1—26; saopštenje podneto na skupu navedenom pod 1.
4. Petrović Ruža, *Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt*, IIC SSO Srbije, Beograd 1987.

MIGRATION IN SERBIA: THE RESULTS OF A SURVEY

SUMMARY

On the territory of the Socialist Republic of Serbia, without autonomous provinces, at the end of 1986, collection of data for the questionnaire survey »The Social Structure of Contemporary Yugoslav Society« was completed. The survey was conducted in 101 communes from five regions of this area. The total number of respondents was 2,798 in the age group of 18 to 65, taken as a representative sample from the electoral lists in which they live. The survey, otherwise, has a general Yugoslav character, in view of the fact that it was conducted on the basis of the same questionnaire in all the other republics and autonomous provinces. In regard to the social structure of contemporary Yugoslavia, which was the basic theme of this extensive survey — the researchers, justifiably, attempted to examine not only the significance that population migration has on the social changes and development of Yugoslav society, but also their possible influence on the content and changes of certain factors in the structure of this society. In the survey, basic data was collected which indicates the main traits and directions of population movement in the mentioned area of the republic of Serbia. On the basis of respondents' answers, a picture was provided of the length of stay and habitation in the same place; furthermore, whether or not and how employment effects migrations; what are, in regard to size and type, the settlements from which the respondents migrated and, finally, what was the migration flow from other republics, provinces and from abroad.